

ВІДЗИВ
офіційного опонента
Штейнбука Фелікса Маратовича
на дисертацію Юдіна Олександра Анатолійовича
«Легітимізація автора в художньому та літературознавчому дискурсах»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
за спеціальністю 10.01.06 – теорія літератури

Дисертацію Юдіна О. А. на тему «Легітимізація автора в художньому та літературознавчому дискурсах» присвячено, либо ж, одному з найскладніших теоретичних понять – найскладніших не тільки тому, що з легкої руки Р. Барта автор нібіто помер, скільки тому, що, попри свою буцімто очевидну присутність, автора чомусь шукають ось уже понад дві тисячі років, починаючи з невловимого й легендарного Гомера і закінчути цьогорічним форумом книговидавців у Львові, на якому, себто на форумі, було висновано, що українській літературі катастрофічно не вистачає своїх авторів.¹

Зрештою, діалектична парадоксальність цієї проблеми і полягає, власне, у тому, що наявність автора (чи болячі сучасних українських письменників) передусім стверджує його відсутність так само, як і його відсутність – як-от, наприклад, того ж давньогрецького творця, – майже незаперечно доводить його існування.

І тому актуальність окресленої проблематики для теорії літератури загалом й інституціонально визначеної відповідної спеціальності 10.01.06 не може і не викликає жодних сумнівів.

Певно, ще й через ці причини у рецензованому дослідженні пропонується надзвичайно широкий, принаймні у хронологічному сенсі, контекст – літературний: від того ж таки сакраментального Гомера і до Чехова, і літературознавчий: від Арістотеля до А. Компаньйона. Щоправда, у зв'язку з цим виникає перше питання: чи не логічніше було починати літературний екскурс тисячоліттями не з Чехова, а з Гомера, продовжити Данте і завершити, власне, російським драматургом? Натомість якщо

дисертація завершується, – як вона і завершується, – Данте і ще більш ранньою літературою Київської Русі, то виникає враження, за яким легітимізація автора завершилася у добу пізнього Середньовіччя, а після цього статус автора залишався незмінним.

Втім це порушувало б концепцію дослідження у тому вигляді, у якому його подано до захисту, а отже, будемо залишатися у рамках того, що запропонував науковій спільноті Юдін О. А.

Передусім робота Юдіна О. А. вражає, так би мовити, просто гігантським змістом, який навіть просторово ледь вмістився у три сторінки тексту і у якому докладно, аби не сказати – педантично, деталізовано чисельні аспекти розгляду обраної проблематики.

Так, перший розділ присвячено проблемі автора у контексті дискусії про авторську інтенцію. Зокрема, у цьому розділі аналізується стаття В. Вімсета і М. Бердслі «Інтенціональна омана» та йдеться про захист авторської інтенції Е. Д. Гіршем, про розрив між американською критикою і континентальним літературознавством, про теоретичне обґрунтування поняття авторської інтенції А. Компаньйоном, який намагався, на думку автора дисертації, знайти компроміс і сформувати об'єднавчу платформу, прийнятну для обох угрупувань критиків, а також приділено увагу фрегевському розрізненню смислу і значення, використанню теорії мовних актів Дж. Остіна, поняттю інтенціональності Дж. Сьюрла і навіть юридичному поняттю інтенції. Але і це ще не все, бо завершується розділ ретельним аналізом автоінтерпретації А. П. Чеховим власних п'єс, а саме: «Іванова», «Лісовика» і «Дяді Вані».

Отже, після таких титанічних зусиль можна було б сподіватися, що інтенції взагалі ї авторській інтенції зокрема нічого, на відміну від автора, не загрожує і що вони є цілком придатними для подальших розвідок. Але насправді, як з'ясувалося, «...поняття авторської *інтенції* неспроможне не лише в тому сенсі, що, м'яко кажучи, украї складно виділити інтенцію як щось певне й стійке, але інколи також проблематично (принаймні в даному

випадку) говорити про авторську інтенцію в плані її чистоти й відсутності „домішок”». І, більше того, «остаточний текст в плані авторства є гетерогенним устроєм, і авторська воля (інтенція) не може бути визнана єдиним джерелом і центром смыслоутворення тексту» (с. 108).

Інакше кажучи, такий докладний розгляд проблеми авторської інтенції потрібен був автору дисертації тільки для того, аби відкинути це поняття як «неспроможне» і з почуттям чесно виконаного обов’язку вже не зважати на подібні мализни, а натомість без перешкод перейти до розгляду теорії автора М. М. Бахтіна у другому розділі.

Можливо, це не найкраща дослідницька стратегія, але для нас ~~вона є~~ цілком прийнятною, тим ~~більше~~ що її не можна не визнати коректною, оскільки до її переваг належить не голослівне нехтування фактами, а ~~їхнє~~ обґрунтоване заперечення. ~~Разом~~ з тим заперечення, наприклад, спроб А. Компаньйона перекинути «...місток між американською критикою і континентальним літературознавством, поєднавши в якості предмета розгляду і критики аргументацію американських антиінтенціоналістів і „дискурс смерті автора”» (с. 406), – таке заперечення виглядає не ~~наживо~~ переконливим, навіть попри те, що автор вдається до дуже цікавого і фахового аналізу розвідок Б. Шкловського і Ю. Лотмана – розвідок, присвячених повісті О. Пушкіна «Капітанська дочка». Проте у результаті Юдін О. А. доходить висновку, за яким «...ні філософія свідомості, ні герменевтика не здатні запропонувати принципових основ, змістовних критеріїв для фіксації авторської інтенції як стійкого, певного феномену, що вичитується з тексту в тому, що стосується тексту як цілого» (с. 87). І це дійсно так, але необхідно уточнити, що, по-перше, жадані критерії відсутні наразі, а по-друге, незрозуміло, чому колезі взагалі так огідна думка про множинність інтерпретацій? Адже якби, наприклад, була можлива тільки одна-єдина інтерпретація, то тоді про порівняння позицій Б. Шкловського і Ю. Лотмана можна було б забути і не згадувати.

А тому ризикнемо припустити, що розглянуті концепції не влаштовують шановного автора дисертації остатільки, оскільки, прийнявши їх, неможливо було б звернутися до ідей М. М. Бахтіна. Точніше, звернутися й можна було б, але розглядати ці ідеї личило б зовсім інакше, а вже щодо висновків цього розгляду, то тоді вони напевно відрізнялися б від тих, до яких Юдін О. А. доходить і до яких, як на нас, Юдін О. А. має дійти через телеологічне цілепокладання. Останнє, натомість, полягає у тому, що, на думку Юдіна О. А., М. М. Бахтін обґруntовує у своїх працях ідею «...відповіальності, зокрема, у застосуванні до царини естетичного...», і ця ідея «...є об'єктивацією й узагальненням відповіальності читача, особистої відповіальності М. М. Бахтіна» (с. 202). Інакше кажучи, на питання про те, чи автор помер, чи ще живий? – Юдін О. А., інтерпретуючи філософсько-літературознавчу спадщину непересічного російського мисленника і, як це вже було у попередньому розділі, певною мірою нехтуючи об'єктивним змістом ідей останнього, взагалі редукує позицію М. М. Бахтіна до якогось морального імперативу, за яким, наприклад, «естетичний обов'язок – не безумовна онтологічна категорія, але читацька настанова, яка має розвиватися, виховуватися, особливо в добу домінації наукових методів пізнання, зокрема методів правильного розуміння тексту в гуманітарних науках». А «поняття естетичного обов'язку закликає до включення ціннісної царини читача в поле уваги самої герменевтики, рефлексії над нею і її формування» (с. 202).

Прикметно, що для того, аби надати ідеям М. М. Бахтіна бажаний імперативно-виховний вимір, автор дисертації вдається до карколомних інтелектуальних екзерсисів і намагається довести, що використання М. М. Бахтіним у своїх текстах такого слова, як «„осіняти” („осенять”) та його похідних: „осеняя”, „осенение”, „осеняем”» (с. 173), – свідчить про те, що а) «...естетична діяльність в даному разі мислиться [вочевидь, Бахтіним] у тісному поєднанні с релігійним жестом хрещення» (с. 174), б) «...естетична діяльність постає певною мірою як аналог релігійного спасіння...» (с. 174),

в) «...поняття вчинку має [вочевидь, у Бахтіна] християнське підґрунтя» (203, 408) і, нарешті, г) «...естетика Бахтіна постає як естетична сотеріологія» (с. 195), тобто богословське вчення про покуту. І це при тому, що сам автор дисертації на с. 151 зазначає, що це «філософію вчинку Бахтіна нерідко характеризують як християнську філософію», але самого філософа вважають, щонайбільше, «підпільним христологістом».

Важко погодитися і з тезою про те, що, мовляв, Бахтіну «вдалося перевести соборні інтуїції релігійної філософії на філософську мову» (с. 116), бо, на наше глибоке переконання, цей російський вчений не ставив, та й не міг ставити перед собою подібне завдання, особливо ~~якщо~~ зважити на його зацікавленість сміховою культурою і тілесним ~~живом~~, які не просто суперечили релігійним догмам і релігійній свідомості, а й взагалі, так би мовити, ~~за~~ замовчуванням елімінували таку свідомість з наукового дискурсу.

Врешті-решт, за словами самого автора дисертації, «Шон Берк у своїй книзі „Повернення автора”, заперечуючи проти Бартової критики постаті автора ~~як~~ ~~антитеології~~”, вказує на те, що далеко не ~~всі~~ теорії автора мислять останнього з божественими атрибутами, і, зокрема, ~~згадує~~ приклад Бахтіна та його концепцію діалогічного автора”. А втім, Юлін О. А. зазначає, що «...це не зовсім вірно...» (с. 177)?!

Проте окреслена суперечливість тільки на перший погляд є суперечливістю, бо якщо вдатися до парафрази, то шлях до реалізації концепції дисертації, на нашу думку, вистелений, далібі, авторською інтенцією, за якою необхідно за будь-яку ціну «повернути автора», воскресити цього бідолашного нечестивця, а щоби він знову не надумав померти, надати йому суспільний чи бодай суспільно-сакральний вимір. І тоді цьому горопасі дітися буде нікуди, бо ж це не він з якимись своїми незрозумілими інтенціями буде вирішувати – бути йому чи не бути, а соціум! А з соціумом, як відомо, немає жартів, бо як соціум вирішить, то так і буде, і зокрема – чи буде той автор, чи ні!

Відверто кажучи, ми не поділяємо цих інтенцій і, визнаючи неабияке значення соціуму, а навіть певною мірою погоджуючись з тим, що «авторство постає як історично мінлива категорія культури і як соціокультурне відношення» (с. 204), все ж таки утрималися б від його чи не абсолютизації, обґрунтовуючи свій скепсис, у тому числі, так званими феноменами російської літератури XIX століття і латиноамериканської літератури століття вже XX, сенс яких, тобто феноменів, і полягав у тому, що за відсутності соціуму, себто широкого кола читачів, у цих регіонах, тим не менш, постали літератури світового рівня.

Зрештою, докладний аналіз легітимізації автора геніальним італійським поетом, чому присвятив третій розділ своєї дисертації Юдін О. А., дозволяє дійти не тільки тих висновків, яких доходить дослідник і за якими «авторство з максимальною наочністю виступає не як властивість суб'єкта творчості – психологічна чи трансцендентальна, – що притаманна йому від початку, або автоматично набувається ним у процесі творчості, а як результат відсточений у часі й навіть винесений за рамки і суб'єкта, і самого твору, тобто як соціокультурне відношення», і «творчість Данте за самим своїм смыслом постає як вбудована в це відношення, і водночас його модифікує, створюючи нове соціокультурне відношення» (с. 387–388), – а й висновків прямо протилежних. Адже намагання Данте легітимізувати своє авторство зумовлене саме відсутністю «соціокультурних відношень» з причин об'єктивних – надзвичайно вузьким, мінімальним читацьким колом. І, можливо, саме тому Данте не лише намагається долучитися до божественного авторитету інтелектуальними вправами, а й, взявшиесь оспівати своє кохання до Беатріче, не обмежується кількома сонетами, бо ж вдається до величного опису народною мовою потойбічного світу – до теми, яка була знайomoю і, щонайголовніше, зрозумілою кожному і яка мала б забезпечити шукане «соціокультурне відношення» чи, якщо це сформулювати у сучасних термінах соціології, мала б розширити фокус-групу до загальнонаціональних масштабів.

І певною мірою з цим «проектом» Данте пощастило, оскільки його шедевральне творіння було позначено як «божественне». Втім чи можна говорити про виникнення вагомого «соціокультурного відношення»? Навряд чи, оскільки і без соціологічних досліджень є очевидним, що коло читачів «Божественної комедії» і дотепер залишається надміру вузьким.

Своєю чергою, оминаючи опонентські візії й, звісно, інтенції, необхідно визнати, що Юдін О. А. навіть перевищив мету свого дослідження, яка, зокрема, чомусь сором'язливо передбачала «...показати недостатність розуміння авторства як форми свідомості...» (с. 13), тому що спромігся обґрунтовано і на високому професійному рівні довести вагомість інституту авторства як феномену, зумовленого «соціокультурними відношеннями».

Шкода тільки, що через чисельні неоковирності інколи важко зрозуміти сенс цих аргументів, як-от, наприклад, на с. 402, на якій «густота звернення до авторитетних текстів значно зростає.

До них додається обґрунтування поєднання посилання на античну традицію і християнського змісту, а також свого права на зображення подій...», або на с. 385, на якій йдеться про те, що «тут доречно ще раз підкреслити одну характерну для Данте рису, що проявилася саме в цьому місці з оголеною безпосередністю», або на с. 253, на якій взагалі стався курйоз, адже «...сонет був написаний у віці вісімнадцяти років, тож граничним домаганням тут є бути серед перших і кращих», тощо.

Зрештою, навіть у змісті дисертації ми знайшли дві орфографічні помилки – відповідно на с. 2 і с. 3. А ще хотілося б все ж таки дізнатися, чим закінчується фраза на с. 408: «Зрештою, запропоновані форми завершення постають як...» – яка так і залишилися незавершеною, і також як все ж таки треба писати певні слова: «генезис» (с. 255) чи «генезис» (с. 263), «Лихачов» (с. 390, 397) чи «Ліхачов» (с. 125, 393), «Гайдеггер» (с. 131, 203, 408) чи «Гайдеггер» (с. 111, 116, 126–129, 135, 137, 138, 147, 152, 155, 182, 217, 416, 417, 418, 420)?

На жаль, наявні у тексті Юдіна О. А. і порушення вимог щодо оформлення дисертацій. Це передусім стосується обсягу роботи, який становить 21 друкований аркуш замість гранично допустимих 17-ти, а також розміщення додатків, які чомусь опинилися перед списком використаних джерел, а не після них, й деяких інших дрібних огрихів.

Проте ці артикульовані і неартикульовані недоліки аж ніяк не підважують цінності рецензованої розвідки, яка є, безумовно, самостійним і оригінальним дослідженням, спонукає до роздумів і продуктивної полеміки і становить вагомий внесок у вирішення такої складної і суперечливої проблеми, як проблема автора.

Таким чином, є достатньо підстав, аби дійти висновку про те, що дисертація Юдіна О. А. зasadничо відповідає вимогампп. 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України за № 567 від 24.07.2013 р., а тому автор дисертації заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.06 – теорія літератури.

Доктор філологічних наук, професор
кафедри теорії та історії світової
літератури імені професора В. І. Фесенка
Київського національного
лінгвістичного університету

